

Kirja ja tekijänoikeus internetin aikakaudella

Pekka Heikkinen

Kanavien kaupunki Amsterdam on UNESCO:n nimeämänä nyt vuoden ajan myös maailman kirjapääkaupunki. Pääkaupunkivuosi käynnistyi tekijänoikeusymposiumilla, johon oli kutsuttu osanottajia kirjan levittämisketjun kaikilta portailta. Kaksipäiväisen tapahtuman ensimmäinen päivä oli varattu luovan työn tekijöille, toisen päivän ohjelma keskittyi kustantajien ja kirjastojen erityiskysymyksiin.

Tapahtuman teema oli ”Kirja internetin aikakaudella”. Toki kirjankin kohtaloa sivuttiin, mutta päähuomion vei silti kysymys tekijänoikeuden tulevaisuudesta. Aktiivisimmin keskusteltiin siitä, millainen rooli valtion tulisi jatkossa ottaa. Lain tasoisen sääntelyn ongelmana on sen kankeus ja hitaus. Tämän vuoksi vaihtoehtoja tekijänoikeudelle on haettu toisaalta teknologiasta, toisaalta sopimustoiminnasta.

Valtion sääntely vai sopimukset

Tilaisuuden avannut Hollannin oikeusministeri *Ernst Hirsch Ballin* nosti esiin ne haasteet, joita tekijänoikeus asettaa kulttuuriperintömme digitoinnille. Vaikka ylivoimainen valtaosa muistiorganisaatioiden säilyttämästä kulttuuriperinnöstä on jo vapautunut tekijänoikeussuojasta, on tilanne kirjojen osalta toinen. Jopa 80 % painetusta aineistosta on julkaistu 1900-luvulla eli on suurlta osin vielä suojan piirissä.

EU-tasolla etsitään parhaillaan ratkaisua ns. orpojen teosten ongelmaan. Orpoja ovat teokset, joiden tekijää ei syystä tai toisesta tunneta. – Myöhemmin päivän kuluessa esitetyn arvion mukaan jopa 40 % kaikista British Libraryn teoksista olisi orpoja.

Ministeri Ballinin mukaan kirja-alan toimijoiden välisillä sopimuksilla ja kirja-alan itsesääntelyllä on nykyisessä siirtymävaiheessa tärkeä rooli. Pidemmällä aikavälillä valtio ei kuitenkaan voi jättäytyä pelkän sivustakatsojan asemaan.

Saksan kansalliskirjaston johtaja *Elisabeth Niggemann* kertoi EU:n hankkeesta luoda eurooppalainen digitaalinen kirjasto jo vuoteen 2010 mennessä. Tavoitteena on monikielinen palvelu, joka mahdollistaa pääsyn yhteiseen kulttuuriperintöön (www.europeana.eu). Komission tavoitteena on, että palvelun käynnistyessä sen kautta olisi jo saatavilla kaikkiaan 6 miljoonaa teosta (kirjoja, valokuvia jne.).

Niggemannin mukaan olisi pettymys, jos digitaalinen kirjasto toteutuisi vain tekijänoikeussuojasta vapaan aineiston osalta. EU-projekteissa pyritään nyt muotoilemaan välineitä, jotka helpottaisivat oikeuksien selvittämistä. Niggemann toi ratkaisuna esille erityisesti eurooppatason mallisopimukset. Sen sijaan hän sivuutti vain lyhyellä maininnalla Pohjoismaissa jo käytössä olevan sopimuslisensijärjestelyn – minkä panimme pohjoismaisten kollegojen kanssa huolestuneina merkille.

Sopimuslisenssissä on siis kyse järjestelystä, jolla tekijänoikeuksia hallinnoivan järjestön käyttäjien kanssa solmiman sopimuksen vaikutukset ulotetaan lain nojalla myös sellaisiin alan teoksiin, joiden tekijää ei tunneta.

Amsterdamin yliopiston informaatio-oikeuden professori *Bernt Hugenholtzin* kanta sopimuslisensijärjestelyyn oli sen sijaan huomattavasti myönteisempi. Hugenholtzin mukaan aika ei vielä ole kypsä valtion lainsäädännöllisille ratkaisuille.

Tässä vaiheessa paras ratkaisu myös orpojen teosten ongelmana olisi tekijänoikeusjärjestöjen kautta toteutettu oikeuksien kollektiivinen hallinnointi. Tätä varten järjestöt tarvitsisivat vahvan mandaatin sekä tekijöiltä että kustantajilta; tällä hetkellähän järjestöillä ei pääsääntöisesti ole valtuutta antaa lupia suojatun aineiston digitaalisiin käyttötarkoituksiin.

Sinällään mielenkiintoisessa keskustelussa jäi eräs tärkeä seikka tällä kertaa sivuun: laajojen digitoitinhankkeiden aiheuttamat lisensointi-ongelmat ovat asia sinällään. Kokonaan toinen asia on sitten se, ettei kirjastoilla välttämättä ole rahaa maksaa lisensseistä, vaikka tekijät löydetäisiinkin.

Tekijän, kustantajan ja kirjastojen roolijako

Amsterdamin yliopiston kirjallisuuden professori *Marita Mathijssen* taustoitti päivän teemaa kuvaamalla sitä, miten tapamme hahmottaa ”tekijä” ja ”tekijyys” on muuttunut historian kuluessa. 1600-luvulle saakka teoksia luotiin vain kunnian vuoksi, eikä taiteilija ammattilaisena eronnut muista käsityöläisammateista. Vasta Valistusaika ja erityisesti Romantismi nostivat luovan työn tekijän arvostuksen huippuunsa.

Tekijän oikeudet eriytyivät kustantajan omistusoikeudesta vasta 1700-luvulla. Tätä ennen fyysisen teoskappaleen ostaja sai itselleen samantien myös kaikki alkuperäisen tekijän oikeudet.

Kirjailija *Dirk van Weelden* toi keskusteluun omakohtaisen tekijän näkökulman. Hän kertoi elävänsä pääosin kirjojensa tuottamalla julkisuudella. Julkisuus poikii maksullisia kommentaattorikeikkoja mediaan, sekä esiintymiskutsuja erilaisiin tilaisuuksiin.

Julkisuudesta elävänä kirjailijana hänen kannattaisi usein luopua teokseen liittyvistä oikeuksistaan jopa vastikkeetta, pelkän lisäjulkisuuden toivossa. Tällaisen kehityksen hän näki johtavan siihen, että kustantajan ja kirjailijan intressit eriytyvät entistä selkeämmin. Van Weeldenin mukaan haasteena olisikin nyt löytää tapoja, jolla kirjailija ja kustantaja voisivat tehdä rahaa yhdessä.

Kustantajapuheenvuoron aiheeseen käytti Hollannin tieteellisten kustantajien järjestön puheenjohtaja *Herman Pabbruwe*. Internetin aikakausi antaa kirjastoille, kustantajille ja tekijöille tilapäisesti liikkumavaraa, jonka rajoissa ne voivat kukin asemoitua hieman uudentyypillisellä tavalla keskinäisissä suhteissaan. Pabbruwen mukaan kukaan ei voi jatkossakaan kiistää luovan työn tekijöiden tai myöskään kirjastojen asemaa. Sen sijaan kustantajien asema kyseenalaistetaan usein.

Stanfordin yliopiston professori *Paul Goldsteinin* mukaan kustantajilla on ollut merkittävä rooli julkaistavan aineiston suodattajana. Kuten tunnettua, ylivoimainen valtaosa julkaistavaksi tarjotusta aineistosta ei kustantajien seula läpäise.

Tämä portinvartijan rooli saattaa tulevaisuudessa käydä tarpeettomaksi. Internetin aikakaudella yksilöt (lukijat) liittyvät yhteen yhteisöiksi, ja myös päätökset aineiston leviämisen suhteen tehdään näissä yhteisöissä. Kustantajan tehtäväksi jää toimia kirjallisen agentin tavoin, eli etsiä tekijöiden puolesta näiden teksteille yleisöjä.

Anarkistinen tekijänoikeus?

Professori Goldstein korosti nykykuotoisen tekijänoikeuden sidosta kirjalliseen kulttuuriin. Tekijänoikeus syntyi kirjan ja kirjapainotaidon myötä. Kirjan käsite olisi nyt määriteltävä uudelleen ja laveammin. Mitä on ”kirja” tietokoneiden muistissa?

Hän esitti myös kysymyksen siitä, onko kirjallinen kulttuuri uhattuna. ”Kirjallisella kulttuurilla” Goldstein viittasi tekijöiden keskinäiseen keskusteluun ja kommunikaatioon. Tässä (habermasilaisessa) mielessä kirjallinen julkinen tila olisi näivettymässä.

Tekijänoikeus itsessään on Goldsteinin mielestä ainutlaatuinen sosiaalinen innovaatio, eikä täten helposti korvattavissa. Saattaa tosin olla, että yksinoikeusjärjestelmästä (jossa käyttäjän on ennalta kysyttävä oikeudenhaltijalta lupaa) tullaan siirtymään jälkikäteiseen järjestelmään, jossa oikeudenhaltijan on aktiivisesti valvottava oikeuksiaan ja perittävä maksuja jo toteutuneesta käytöstä. Tämä olisi työlästä erityisesti pienten kustantajien kannalta.

Duke-yliopiston professori *James Boyle* puolestaan luonnehti tekijänoikeutta hajautetuksi, perusolemukseltaan jopa anarkistiseksi järjestelmäksi. Oikeuksien antaminen nimenomaan yksittäisille tekijöille, kustantajien sijaan, oli aina-kaan vallankumouksellinen ajatus.

Kirjapainojen aikaan yksilöt eivät olisi edes kyenneet loukkaamaan tekijänoikeutta valmistamalla teoksista luvatta kappaleita. Ongelmiin onkin törmätty vasta nyt, kun tekijän oikeudet ovat alkaneet tunkeutua yksittäisten ihmisten arkielämään. Internetin aikakausi luo myös aivan uudenlaisia jännitteitä tekijänoikeuden ja toisaalta yksilön perusoikeuksien (tietosuojaja ja sananvapaus) välille

Boyle piti tärkeänä sitä, että kirjastot pyrkisivät toiminnallaan vaikuttamaan tekijän-oikeutta koskevaan lainsäädäntöön – jos ei muutoin niin ujuttamalla edustamiaan arvoja sisään tekijän-oikeuden systeemiin.

Musiikki on ensimmäisenä joutunut kohtaamaan digiajan haasteet. Kansainvälisen äänite- tuottajien liiton varapuheenjohtaja *Shira Perlmutterin* teemana olikin se, mitä ääniteala toimialana voisi kertoa tekijänoikeuden tulevaisuudesta.

Perlmutter nosti esiin monia seikkoja, jotka vaikeuttavat suorien vertailujen tekemistä musi-

kin ja muun suojatun aineiston välillä: musiikki on luonteeltaan vahvasti yhteisöllistä, musiikki- tiedostot ovat kooltaan pieniä ja helposti mukana kuljetettavissa. Historiallisista syistä kuluttajien on myös vaikeampi hyväksyä aineiston teknologisia suojakeinoja.

Edistys teknologisten suojakeinojen ja sopimusten osalta on ollut muutonkin odotettua hitaampaa, minkä vuoksi Perlmutter piti valtion sääntelyä (eli tekijänoikeutta) jatkossakin tarpeellisenä.

Tekijänoikeuden loukkauksiin syyllystyneistä yksilöitä vastaan nostetut suuret oikeusjutut ovat olleet hyvin epäsuosittuja suuren yleisön keskuudessa. Tästä huolimatta ne ovat Perlmutterin mukaan olleet kasvatuksellisessa mielessä menestys, ja tuoneet runsaasti mediahuomiota äänitealan asialle. Mieleeni tuli, että tätä strategiaa kannattaisi ehkä harkita myös kirjastoissa?

Kirjastojen rooli internetin aikakaudella?

Tapahtuman loppuhuipennukseksi allekirjoitettiin Hollannin tieteellisen kirjastoseuran ja kustantajien välinen aiesopimus. Tavoitteena on sopimus, joka kattaisi kaikkiaan 10 000 nimikkeen digitoinnin.

Puhujien kesken vallitsi laaja yksimielisyys siitä, että kirjastojen merkittävä välittäjärooli säilyy myös tulevaisuudessa. Kysymys siitä, millaista juridista perustaa kirjastojen toiminnalle tämä jatkossa edellyttäisi, jäikin sitten pääosin käsittelemättä. Tekijänoikeuslaki turvaa nykyisellään kirjastojen toimintamahdollisuudet vain tekijän oikeuden poikkeuksina. Oikeus antaa suojattua aineistoa lainaksi on jo itsessään sidoksissa fyysiseen teoskappaleisiin. Voiko tämä malli enää toimia digitaalisessa maailmassa? 📖

Tietoa kirjoittajasta:

*Pekka Heikkinen, lakimies
Kansalliskirjasto
email. pekka.heikkinen@helsinki.fi*